Eterogenitatea formantului *cum* în limba română veche

Alice BODOC*

Keywords: *sentence connectors*; *corpus analysis*; *grammaticalization theory*; *Old Romanian*

1. Introducere

Limba română, ca, de altfel, multe alte limbi, cuprinde un inventar bogat de conectori, inventar care are două trăsături fundamentale: instabilitate și variabilitate. Cei mai mulți dintre aceștia sunt rezultatul unui îndelung proces de gramaticalizare, finalizat sau nefinalizat încă în limba română actuală, iar traseul formării lor trebuie urmărit înapoi în timp până la primele texte scrise și păstrate. Nu putem înțelege pe deplin funcționalitatea și variabilitatea conectorilor din limba română de astăzi decât dacă ne aplecăm spre această primă etapă din evoluția limbii noastre – așa-zisa limbă veche – sau poate chiar mai departe, spre limba latină-mamă. De aceea, orice studiu de lingvistică diacronică constituie o contribuție importantă la cunoașterea și înțelegerea felului în care limba noastră a evoluat, ajungând la varianta pe care o folosim astăzi. Schimbările lingvistice reprezintă o trăsătură fundamentală a oricărei limbi și, prin investigarea legilor care guvernează aceste schimbări lingvistice, învățăm foarte multe despre limbă în general. Prin urmare, chiar dacă în ultima perioadă, studiul limbii române vechi s-a bucurat de o atenție sporită din partea cercetătorilor români sau străini, această primă etapă a limbii noastre are încă foarte multe de oferit, iar lingviștii sunt datori să o exploreze.

1.1 Obiectul cercetării

Lucrarea de față are ca obiect de cercetare anumiți conectori complecși din limba română veche (abreviată LRV), mai exact, acele structuri sintactice construite cu ajutorul unității lingvistice polifuncționale *cum*. Fiind un element cu foarte multe valori morfosintactice și semantice, *cum* a fost inclus frecvent în analizele diacronice și/sau sincronice ale limbii române (Avram 1960, Vulpe 1980, Todi 2001, Gheorghe 2004, Preda Bodoc 2015), dar subiectul nu este nicidecum epuizat, mai ales că prezenta cercetare nu analizează numai conectorul simplu, ci are în vedere, în primul rând, acele jonctive compuse, trecute, în general, într-un con de umbră în lucrările de specialitate. Diversitatea formală și funcțională a acestor conectori compuși cu

* Universitatea Transilvania din Brașov, România (alice_bodoc@unitbv.ro).

„Philologica Jassyensia", an XVII, nr. 1 (33), 2021, p. 43–56

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

formantul[1] *cum* este copleşitoare în textele din prima etapă de evoluție a limbii române și tocmai de aceea merită să fie atent studiată. Importanța investigării acestor compuse este evidențiată și de faptul că cele mai multe au dispărut de-a lungul timpului, fiind, prin urmare, forme specifice primei etape din evoluția limbii române. Lucrarea se va deosebi de studiile realizate anterior prin perspectiva de abordare, urmărind câteva aspecte de variație ale limbii vechi, prin descrierea detaliată a structurilor complexe construite cu formantul *cum*, atât din punct de vedere sincronic, cât, mai ales, diacronic, pe baza unui corpus de texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (mai exact, din perioada 1500–1640).

1.2. Scop și obiective

Pornind de la analiza datelor oferite de corpus, lucrarea de față vizează o descriere empirică, formală a structurilor compuse cu formantul *cum* din LRV, demonstrând, în acest fel, eterogenitatea acestui element. De asemenea, un obiectiv important îl constituie încercarea de a identifica sursa anumitor conectori implicați în mecanismele de formare a structurilor sintactice complexe în primele texte ale limbii române și evoluția acestor fenomene. În plus, prin aducerea în discuție a conectorului simplu *cum*, cu toate utilizările sale, se urmărește evidențierea tendinței formelor perifrastice (*cum că*, *cum să*, *precum*) de a concura și chiar de a înlocui formele morfologice simple încă din primele faze ale limbii române. O atenție deosebită este acordată formelor care alunecă, de la un context la altul, la o nouă utilizare, un regim diferit, o nouă clasă de cuvinte, fiind implicate într-un proces de gramaticalizare, încă nefinalizat în stadiul actual al limbii române.

1.3. Descrierea corpusului

Am selectat pentru analiză atât texte originale româneşti, cât şi traduceri, deoarece interesul este ca rezultatele să fie consistente, astfel încât să pot vorbi despre nişte fapte de limbă care să reflecte cât mai fidel fenomenele proprii românei vechi. Astfel, materialul lingvistic al acestui articol cuprinde un număr de douăzeci de lucrări (însumând aproximativ 512.755 de cuvinte), în primul rând texte de factură religioasă (*Evanghelie cu învățătură*, *Apostol*, *Tetraevanghel*, *Psaltiri*, *Molitvenic* etc.), dar şi scrisori particulare şi oficiale (*Scrisori româneşti din arhivele Bistriței)*, acte, documente (*Documente şi însemnări româneşti)* și câteva texte populare (*Floarea darurilor, Alexandria)*. Pe parcursul lucrării se va observa că exemplele citate sunt însoțite de sigla textelor și de informații privitoare la anul în care a fost tipărit sau scris textul. Vor fi lăsate deoparte disputele de ordin filologic, cum ar fi cele privind datarea sau paternitatea anumitor texte, dat fiind faptul că obiectivul lucrării nu este o descriere a limbii fiecărui scriitor/ traducător/editor, ci o perspectivă de ansamblu asupra limbii române vechi pe tema studiată.

1.4. Aspecte metodologice

Cadrul teoretic utilizat în această lucrare nu este limitativ şi perfect unitar: coexistă observații descriptive și concepte ale gramaticii moderne, într-o analiză care

[1] Termenul generic de *formant* este utilizat în această lucrare pentru a face referire la elementul *cum* implicat în construirea tuturor conectorilor compuși, atât a celor sudați în timp (*precum, oarecum*), cât și a celor nesudați (*de cum, după cum* sau *ca cum*).

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

îmbină, după cum afirmam anterior, două perspective complementare: cea diacronică şi cea sincronică. Astfel, din punct de vedere metodologic, vor fi folosite metoda analizei de corpus şi teoria gramaticalizării, metode care se bucură de o abordare tot mai frecventă în lucrările de specialitate. Metoda analizei de corpus are anumite trăsături care o individualizează: este empirică, utilizează un număr mare de texte organizate sub denumirea de corpus şi depinde, în egală măsură, de tehnici analitice cantitative şi calitative. Celălalt demers metodologic avut în vedere – gramaticalizarea – se referă la acea parte a studiului transformărilor lingvistice care se preocupă de felul în care anumiți itemi lexicali sau construcții ajung să aibă anumite funcții în contexte lingvistice specifice sau de felul în care itemii gramaticali îşi dezvoltă noi funcții. Definit drept „un proces de transformare, în evoluția unei limbi sau în trecerea de la o limbă la alta, a unui cuvât autonom într-un morfem gramatical, prin pierderea autonomiei lexico-gramaticale" (DSL 2005: 239), termenul de *gramaticalizare* a fost introdus de Meillet (1912) (*apud* Roberts 2007: 141), iar teoria gramaticalizării a cunoscut o evoluție considerabilă în ultimii ani prin intermediul lucrărilor unor cercetători de renume, cum ar fi: Lehmann (2002), Heine, Kuteva (2002), Roberts, Roussou (2003), Hopper, Traugott (2003), Beijering (2012).

2. Conectori specifici relației sintactice de subordonare din limba română

Indiferent că se manifestă la nivel sintagmatic, propozițional sau frastic, subordonarea se stabileşte între două unități sintactice aflate „în poziții diferite ierarhic, adică unul într-o poziție dominantă, termenul numit regent, iar celălalt într-o poziție inferioară, termenul numit subordonat sau dependent" (DSL 2005: 512). Mijloacele de realizare a acestui raport sunt variate (acord, caz, prepoziție etc.), dar cele mai importante mărci ale subordonării frastice sunt elementele joncționale: conjuncții, pronume şi adverbe relative (GALR II 2005: 19). În funcție de acestea, propozițiile subordonate din limba română se împart în două mari categorii: conjuncționale (necircumstanțiale şi circumstanțiale), ca în exemplele: *Eu ştiu [**că** mâine voi zâmbi din nou]*. şi *Nu voi veni la tine [**fiindcă** sunt bolnav]*. şi relative (propriu-zise şi relative-interogative), ca în exemplele: *N-am fost luată în seamă [**de cine** îmi doream]*. şi *Mă întreb [**cine** ne va ajuta în continuare]*.

Elementele joncționale din limba română actualizate exclusiv la nivelul frazei se împart în trei categorii: conjuncțiile necircumstanțiale (complementizatorii), conjuncțiile circumstanțiale (subordonatorii) şi relativele (pronume/adjective pronominale relative, nehotărâte şi interogativ-relative, adverbe relative, nehotărâte şi interogative relative). Prin urmare, există trei grupe de conectori cu elemente care pot „migra" de la o grupă la alta (prin fenomenul gramaticalizării) şi care se diferențiază atât prin trăsăturile funcționale, cât şi prin trăsături semantice. În privința conjuncțiilor, s-a operat, încă de la începutul analizei, cu două clase diferite: complementizatorii şi subordonatorii, primii fiind utilizați cu scopul de a plasa în poziții argumentale anumite structuri propoziționale, iar cei din urmă fiind specifici adjuncților propoziționali. Dacă aceste două tipuri de conectori sunt importante doar pentru legătura pe care o realizează la nivelul structurii sintactice complexe, neavând funcție sintactică în propoziția subordonată, relativele se individualizează prin

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

capacitatea de a îngloba două roluri sintactice: rol de operator al subordonării, dar şi poziţie sintactică proprie în structura pe care o subordonează.

3. Ipostaze ale subordonării cu jonctivul *cum* în LRV

3.1. *Cum* – conector simplu polifuncţional

Descriind structurile sintactice complexe din LRV, am demonstrat într-un studiu anterior (vezi Preda Bodoc 2015) că elementul *cum* este polifuncţional, putând apărea, ca jonctiv simplu, atât în ipostaza de complementizator, cât şi în cea de relativ/relativ-interogativ sau de subordonator. Mai mult chiar, acesta are şi anumite întrebuinţări speciale, cum ar fi aceea de expletiv, marcă citantă, exclamativ sau interogativ, intrând în numeroase structuri compuse (cu prepoziţii sau cu anumite conjuncţii).

Alături de celelalte adverbe relative (*unde*, *când* şi *cât*), *cum* formează o clasă omonimă cu cea a adverbelor interogative, iar atunci când propoziţiile interogative parţiale (ex. ***Cum*** *vrei să fie tabloul ?*) sunt transpuse în vorbire indirectă (ex. *M-a întrebat [**cum** vreau să fie tabloul]*.), adverbele corespunzătoare se transformă în elemente relative-interogative. În plus, deşi nu se numără printre complementizatorii prototipici ai limbii române (*că, să, ca... să* şi *dacă*), *cum* (*cumu*) funcţiona în textele româneşti din perioada 1500–1640 şi cu acest rol, reprezentând o particularitate a limbii vechi. Există destul de multe contexte în care *cum* devine complementizator, fiind aproape echivalent cu *că*, adică „nu mai funcţionează ca substitut al unui adjunct modal, ci are rolul prevalent de a conecta două secvenţe sintactice”. Unele dintre aceste construcţii se numesc *prezentative* şi ocupă poziţiile sintactice ale unor predicative suplimentare în care *cum* se subordonează unui verb de percepţie din structura de bază (ex. *Atunci simţirăm [**cum** ne creşte tensiunea]*) (Gheorghe 2004: 154, 251). În urma unui proces de gramaticalizare, adverbul relativ *cum* devine subordonator, fiind folosit în LRV, încă din primele texte, ca un conector nespecializat pentru adjuncţii temporali, echivalând cu „imediat ce” (ex. [***Cum*** *l-a sunat], a şi venit*.), sau cauzali, echivalând cu „pentru că” (ex. [***Cum*** *nu se simţea bine], a ales să nu meargă la petrecere*.).

Deşi se presupune existenţa unei legături istorice între cele trei roluri ale lui *cum*, trebuie recunoscut faptul că nu există dovezi certe în acest sens. Numai în privinţa gramaticalizării relativului au fost câţiva cercetători interesaţi de subiect (de fapt, le sunt alocate sub-capitole în volume de limba română – GALR (2005/2008), GBLR (2010), *Studii de istorie a limbii române* (2013), GR (2013)), iar Ivănescu propune şi o explicaţie a transformării relativului în subordonator, care s-ar produce – conform lingvistului român – dintr-un *„cum” modal interogativ*. Prin urmare, întrebările retorice introduse prin relativ-interogativ devin temporale sau cauzale şi astfel s-ar explica şi topica antepusă a acestor adjuncţi faţă de regentele lor (1980: 418).

3.2. *Cum* – formant al conectorilor complecşi (analiza de corpus)

O simplă analiză cantitativă întreprinsă pe baza textelor originale din corpus evidenţiază faptul că, deşi era mai frecventă utilizarea conectorului simplu (după cum intuiam), apariţia lui *cum* ca formant este, de asemenea, într-o proporţie

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

relevantă. Această primă înregistrare cantitativă, ca, de altfel, toate secțiunile ulterioare ale acestui articol, reprezintă un argument puternic pentru susținerea ideii că structurile perifrastice construite cu formantul *cum* îl concurează pe conectorul simplu polifuncțional.

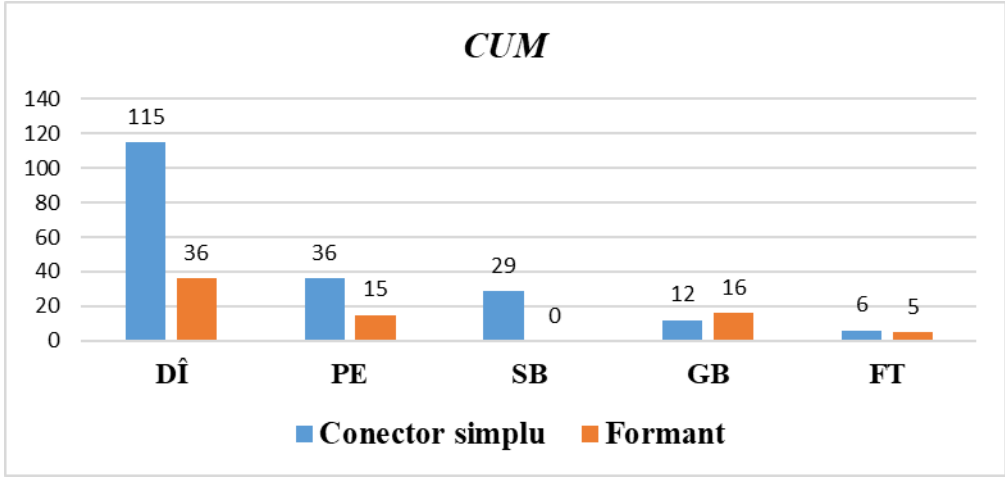


Diagrama 1. Ponderea structurilor în care *cum* este conector simplu sau formant din textele originale aparținând perioadei 1500–1640

Mergând mai departe pe aceeași linie a analizei cantitative, am înregistrat în tabelul 1 toate ocurențele lui *cum* ca jonctiv simplu (cu cele trei roluri morfosintactice exemplificate anterior: complementizator, relativ și subordonator), dar și ca formant al structurilor compuse, cele aproximativ 761 de structuri compuse motivând opțiunea pentru subiectul prezentei cercetări. În plus, trebuie remarcat faptul că, deși puține ca număr, există totuși texte în care ocurențele conectorilor compuși sunt mai însemnate decât cele ale conectorului simplu (a se vedea CV.1563–83 și CM.1567). Un număr semnificativ de ocurențe înregistrează formantul *cum* în lucrarea PO.1582, cele 454 de contexte în care apare acesta fiind un indiciu clar al preferinței traducătorului/editorului pentru formele perifrastice ale acestui conector (vezi și diagrama 2).

Text	***CUM* – conector simplu**			***CUM* – formant în structuri compuse**
	Complementizator	Relativ	Subordonator	
1. PH	10	28	1	3
2. DÎ	29	85	1	36
3. CB	3	46	4	28
4. CCat	1	7	0	3
5. CT	2	58	0	6
6. CV	1	6	3	14
7. CPr	13	136	7	28
8. CC[1]	77	63	14	55

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

9. CM	9	22	3	41
10. FT	1	4	1	5
11. CC^2	7	138	6	19
12. Prav	0	32	2	14
13. PO	77	150	13	**454**
14. FD	1	47	5	3
15. GB	0	12	0	16
16. SB	8	20	1	0
17. A	0	19	0	3
18. CTd.	1	27	5	2
19. VN	1	32	2	6
20. PE	4	32	0	15
TOTAL	**245**	**964**	**68**	**761**

Tabelul 1. Analiza cantitativă a lui *cum* în corpusul investigat

În cele ce urmează, vor fi analizate toate aceste structuri compuse, investigând atât contextele în care apar, cât și originile lor sau transformările la care au fost supuse de-a lungul timpului. Nu va fi ignorată nici comparația cu situația acestor conectori din limba română actuală, aceasta fiind pentru evidențierea aspectelor/ trăsăturilor specifice primei etape de evoluție a limbii române.

3.2.1. Compuse cu prepoziții

Cum poate apărea în structuri compuse cu următoarele prepoziții: ***de*** (*Chip dau voao* ***de cum*** *făcui voao eu şi voi faceţi.* (CT.1561: 216^{v})), ***după*** (*Şi,* ***după cum*** *era năravul jidovilor, vrea să ungă trupul lui* (CC^2.1581: 150)), ***pe*** (*pe cum*/*precum*), ***întru*** (*Ispitiră prorocii ceia ce de a voastră bunătate prorociră ispitind-o* ***întru cumu*** *e sau întru care vreame ivi-se-va întru ei Duhul lu Hristos.* (CB.1559-1560: 10, 11)). Unele dintre acestea (*după cum*, *precum*) s-au păstrat până astăzi în limba română, în timp ce altele (*întru cum*, *pe cum*) au dispărut în perioada imediat următoare celei investigate. De altfel, *întru cum* este o structură compusă întâlnită exclusiv în *Codicele popii Bratu,* datând din 1559-1560.

Construcția *pe cum* este, de fapt, varianta arhaică a elementului comparativ *precum,* utilizat și în limba română contemporană cu aceeași „funcție" comparativă sau în construcții incidente. Însă, acestea apar chiar și în documente redactate în perioade apropiate, fiind deci, într-o perioadă de tranziție: *Deci pârcălabul ne-a<u> strâ<n>s pe toţ,* ***pe cum*** *scrie cinstită cartea mării tale.* (DÎ 1596: CVI); *şi tot a să se fie impărtitoriu iosagulu* ***precum*** *mai sus s-au arătatu* (DÎ 1593: CXIII). Vulpe (1980: 186) atrage atenția asupra faptului că, pe lângă această „variantă fonetică învechită și populară" a conjuncției *precum* (*pecum*), mai există o formă compusă (*pe cum*), considerată „locuțiune" și având sensul conectorului complex *după cum*. Cu același sens apare în perioada investigată de autoare și celălalt compus cu prepoziție – *de cum*. În schimb, Gheorghe (2019: 435) identifică o valoare specială a formei *precum*, înregistrată „sporadic", dar prezentă „în toate etapele limbii vechi", respectiv valoarea de complementizator (echivalent sau concurent al lui *cum/că*): *Scriu şi mărturisescu cu acest zapis al meu* ***precum*** *am vândutu eu, Ghiorghi parte tătâne-meu* (DÎ 1592: LXXXI).

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

3.2.2. În subordonatori complecși

În toate textele analizate, pe lângă alte conjuncții (*că*, *ca*, *să*) (Sava 2012: 136, 153), *cum* este concurat și de compusele sale: *cum că*, *cum să* și *precum (pe cum, pecum)*, unele dintre acestea sudându-se și înlocuindu-l treptat în toate contextele. Acest fenomen se explică prin tendința de specializare a limbii române pe baza dezambiguizării sau chiar a eliminării unor sinonime din categoria elementelor funcționale (Sava 2012: 143). De fapt, încă din limba veche pot fi identificate structuri sintactice complexe în care este obligatorie folosirea lui *cum să*, considerată o locuțiune conjuncțională/un subordinator complex. Analiza cantitativă a textului *Palia de la Orăștie* (1582) (60956 de cuvinte) dovedește ponderea foarte mare a acestor compuse în textele din etapa de limbă investigată. Astfel, am identificat în *PO* 269 de structuri în care *cum* apare singur și 454 de structuri în care *cum* este un element al unor compuse, cele mai multe dintre acestea fiind de forma *cum să* – 392.

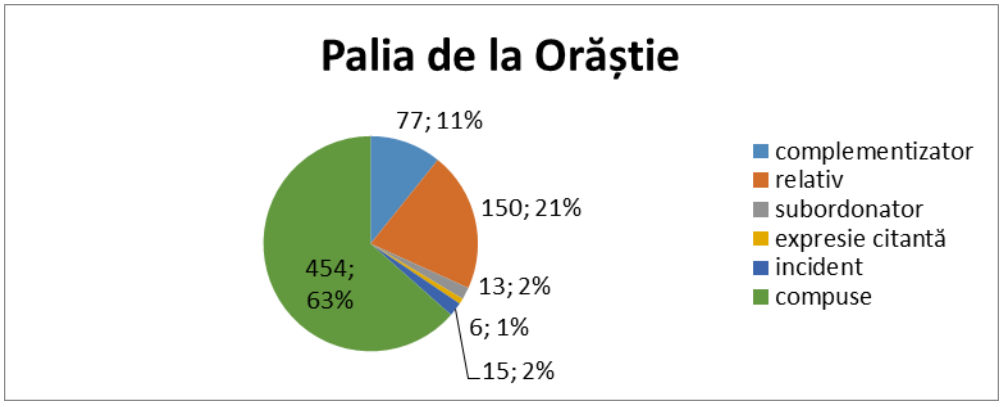


Diagrama 2. Distribuția și frecvența valorilor lui *cum* în textul *Paliei de la Orăștie*

În ceea ce privește utilizarea subordonatorilor complecși în care unul dintre elemente este *cum*, cel mai folosit este *cum să*, în timp ce *cum că* apare sporadic. În cazul lui *cum să* (disociat sau nedisociat), discuțiile sunt destul de controversate, majoritatea lingviștilor (Sava 2012: 46, Zafiu 2015, Frâncu 2009) considerând că *să (se)* este particula modului conjunctiv, motiv pentru care construcția nu poate fi încadrată în clasa locuțiunilor, mai ales în cazul adjuncților consecutivi. Forma întreruptă *cum…să* apare exclusiv în secolul al XVI-lea (Avram 2007: 250) și este cea mai productivă în propozițiile consecutive (Avram 1960: 143). Pentru adjuncții consecutivi introduși de *cum să* sau *cum că* din *Codicele Voronețean* se stipulează că reprezintă niște consecințe ale traducerii, „o influență a sursei", explicația fiind bazată pe traducerile ulterioare din *Noul Testament* în care aceste construcții (cu indicativ) sunt consecutive reale (Zafiu 2015). În afară de adjuncții consecutivi, *cum să (se)* apare și în cei finali, în enunțuri oarecum standardizate din actele vechi: *Adecă eu, Evtemie, **cum să** se ştie ce-am cheltuit pre iazul de la moară de la Băbeani.* (DÎ 1576: IV); ***Cum să** se ştie că au cumpărat Stănilă vornicu[l]* (DÎ 1576: V); *Sări spri-nşii omul în carele era duhul hitleanu şi îmvincu lor, întări-se spri-nşii, **cum** şi răniţi **se** scape din casa aceaia.* (CB.1559-1560: 16). Nedelcu (2019: 133) aduce argumente în sprijinul ideii că „asocierea unui element precum *pentru* sau

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

cum cu elementul *să*, respectiv cu gruparea *ca să* (care se va produce în secolele viitoare) sugerează nevoia de marcare mai puternică a raportului final". De asemenea, în studiul comparativ realizat parțial de A. Gafton (http://media.lit.uaic.ro/gafton) pe cele trei texte – *Codicele Popii Bratu* (CB), *Codicele Voroneţean* (CV) și *Apostolul lui Coresi* (CP) – se poate observa felul în care ***cum*** este concurat de compusele sale *cum se/cum să*. Astfel, ***cum*** din *CB* este concurat în 29 de situații în CV și în 23 de contexte în CP. Este de precizat însă și faptul că aceste construcții din CP substituie și conectorul *ca să* din CB, nu numai pe *cum* în adjuncții finali.

În textele analizate, *cum că*, alături de *precum*, apar și ca mărci specializate pentru vorbirea indirectă, funcționând cu rol de complementizatori după elemente *dicendi* și impunând „subordonatei o nuanţă epistemic-evidenţială" (Sava 2012: 49): *Mai apoi (adeve)readză cu aceea* ***cum c****-au învis şi s-au sculatu din moarte*. (CC[1].1567: 5[r]); *aceasta nu cred carei zic* ***cum că*** *poate omul afla ispăsenie sufletului* (CC[1].1567: 49[v]); *Adecă eu Ghiorghi [...]scriu şi mărturisescu cu acestu adevărat zapis al meu,* ***precum*** *am vândutu eu Ghiorghi parte tătâne-meu giupânului Enachi direptu 20 lei.* (DÎ 1592: LXXXI). Fiind un conector specializat pentru discursul raportat, *cum că* introduce în limba veche preponderent complemente care ocupă poziția de obiect direct: *Şi deaca Avraam audzi* ***cum că*** *fratele său au prins, îmbrăcă în arme dentru slugi ce era crescut în casa sa 318.* (PO: cap. 14/14); *să grăiască* ***cum că*** *omul acesta [...] graiure de hulă grăiaşte* (CB.1559–60: 63). Au fost identificate și exemple mai rare, în care *cum că* introduce propoziții argumentale ce ocupă poziția de subiect (*Şi grăi Cain cu Avel, fratele său, şi fu* ***cum că*** *era ei în cîmp, sculă-se Cain pre Avel, fratele său, şi ucise pre el.* (PO: cap.4/8)), dar și propoziții non-argumentale, respectiv, adjuncți cauzali (*Aşa domneaşte Hristos pre vrăjmaşii lui cum, ce apucă şi răpesc să-l piiarză, iaste lor a da pre spăsenie şi aşa* ***cum că*** *se tem în ce chip să poată rămînea.* (CC[1].1567: 67[r])). Analizând acești complementizatori, Gheorghe (2019: 435) le numește „echivalente emfatice ale lui *că* (sunt lexicalizări redundante ale centrului *Forță*)" și constată că sunt forme care „se păstrează și în româna modernă, dar cu un sens suplimentar contrafactiv, înregistrat încă din texte datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea".

Și *cum să* apare cu rol de complementizator, fiind selectat de verbele ***a cere*** *(Cearem cu liubov de la domniata* ***cum*** *acest om, cu toate unealtele lui,* ***să*** *margă în crăirea noastră fără grije.* (DÎ 1593: XCV)), ***a îngădui*** *(Îngăduit-au pre voia împăratului* ***cum să*** *ţie Ardealul cu nume de gobărnator*. (DÎ 1600: XLVIII)), ***a ruga*** *(pururea roagă derept noi Tatălui,* ***cum să*** *ne dea împărăţia ceriului*. (CC[1].1567: 39[r])), ***a porunci*** (*Şi aiurea porînceaşte* ***cum*** *cu toată grija* ***să*** *păzim lucrurile noastre;* (CC[1].1567: 59[v])).

3.2.3. Compuse cu (semi)adverbe comparative sau restrictive

Cum apărea în LRV și în structuri compuse cu următoarele (semi)adverbe comparative sau restrictive: **[ca (și)]** (*Ştim aceaea că să se ivi, în cuviinţa lui să fim,* ***ca*** *zeul* ***cum*** *iaste*. (CPr.1566: 195); *Că nu va fi aşa de rugat de alţii Dumnezeu pentru noi,* ***ca cum*** *ne înşine rugăm pentru noi* (CC[2].1581: 358)*; Deaci nu gicem că doară sâmtu trei faceri usebite sau trei fiiri făcute* ***ca şi cumu*** *e de trei ori blăstămatul Arie*; (Prav.1581: 192r) și **[numai]** (*Dobitocul lor şi bunătatea şi tot săva ce au ei al nostru va fi,* ***numai cum*** *pre aceasta să îngăduim şi cu noi să poată*

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

lăcui. (PO.1582: cap. 34/23)). Vulpe (1980: 184) consideră că structura *ca cum* este o locuțiune cu un pronunțat caracter popular („neadmisă de aspectul normat ale românei actuale"), fiind folosită în textele dialectale atât pentru introducerea modalelor comparative ireale, cât și a unor modale propriu-zise sau a unor modale comparative reale de egalitate. Însă, din aceeași perioadă datează și varianta literară a acestei locuțiuni conjuncționale – *ca și cum* –, variantă care se folosește și în limba română actuală.

3.2.4 În adverbe nedefinite

Într-un studiu din 2016 (Preda Bodoc, Ardeleanu Gomoescu 2016: 223–256), am demonstrat că unele dintre elementele indefinte compuse din limba română actuală sunt rezultatul unui proces de gramaticalizare, fiind încadrate, conform modelului theoretic propus de Beijering (2012), în tipul *secundar* de gramaticalizare (*secondary grammaticalization*). Formele analizate au fost atât pronominale, cât și adverbiale, având următoarea structură: *vare/oare/ori/veri* (element proclitic) + *care, cine, ce, cât* (pronume relative); *vare/oare/ori/veri* (element proclitic) + *unde, când, cum, cât* (adverbe relative). Dezvoltarea acestor pro-forme are ca stadiu inițial reinterpretarea auxiliarului pentru viitor – *vare* – în elementul indefinit/nehotărât *oare*. Astfel, pe baza exemplelor extrase din corpus, a fost stabilit următorul scenariu al procesului de gramaticalizare (ultimul stadiu fiind numit *pragmaticalizare*) pentru adverbul *oricum*: *oare(cum)* – adverb interogativ (i) > *oare(cum)/ori(cum)* – pro-adverb indefinit (ii) > *oarecum/oricum* – conector sintactic (iii) > *oricum* – marcator discursiv (iv).

(i) *Oare cum să vinde acel lemnu ce miroseşte?* (Sind. 1703:113^{v})
(ii) *Şi tu te-i mărit oarecum, căce bătuşi pre Darie-Împărat* (A.1620: 159)
(iii) *oricum vei vrea, Stăpâne, piiarde-ne pre noi* (Biblia Blaj: 10)
(iv) *Oricum, s-a măritat de mult* (ILVR)
(*apud* Preda Bodoc, Ardeleanu Gomoescu 2016: 249–250)

Mecanismele implicate în desfășurarea procesului complex de gramaticalizare impun apariția unor schimbările esențiale, acestea conducând la necesitatea unei re-analize formale și a unei re-interpretări semantice. Astfel, la nivelul structurii morfologice se observă o primă modificare, întrucât *oricum* este o formă redusă, a cărei structură internă a fost afectată de sudare: *oare+cum* > *oricum*. De asemenea, se remarcă pierderea unor trăsături morfosintactice, pierdere datorată transformării adverbului interogativ *vare/oare* în elementul proclitic indefinit *oare/ori*. Utilizarea lui *oricum* ca pro-adverb și ca jonctiv din limba română de astăzi a avut ca rezultat și pierderea variabilității sintactice, cum ar fi utilizarea adjectivală a acestei forme în varianta veche a limbii noastre, utilizare care a dispărut: *easte o fire oarecum şi trage omul supt fire* (FD.1592–604: 469^{r}).

În schimb, *oricum* începe să apară din ce în ce mai frecvent în structuri cvasi-locuționare, de tipul: *oricum ar fi*. În ceea ce privește schimbările semantice, *oricum* are un sens mai efasat, dezvoltând diverse nuanțe în câmpul semantic al incertitudinii sau al modalității: *cumva, într-o oarecare măsură, în orice fel, măcar*. Lărgirea paradigmei este vizibilă prin productivitate și frecvență, *oricum* fiind unul dintre cele mai utilizate pro-adverbe din limba română, cele două roluri gramaticale

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

(adverb indefinit şi conector sintactic relativ) coexistând încă din perioada veche a limbii şi până în zilele noastre. În ultimul stadiu al gramaticalizării – pragmaticalizare – *oricum* înregistrează o trecere de la un statut propoziţional (*Oricum să fie fost tălmăcirea aceasta, aceasta cu adevărat să ştie* (Biblia Blaj, Cuvânt înainte)) la un altul extra-propoziţional (*Oricum, mă ajută cineva să scriu, că eu nu lucrez la calculator* (ILVR)), precum şi o reinterpretare a sensului din plan relaţional în plan comunicaţional.

Tot despre implicarea într-un proces de gramaticalizare încă din prima etapă de evoluţie a limbii noastre se vorbeşte şi în cazul altui compus indefinit *cumva*, întâlnit, mai ales, în structuri cvasi-locuţionare: ***să cumva*** (*Iată, merg sus la Domnul, **să cumva** iertăciune aş putea dobîndi voao pentru capul vostru.* (PO.1582: cap 32/30)), ***să nu cumva*** (*Învaţă în ce chip se cade a face către Dumnezeu rugă şi rugăciuni **să nu cumva** cu de ce ne se pare noao folos a avea, cu aceastea să întărîtăm noi Dumnezeu spre noi.* (CC[2].1581: 12/2)), ***să nu cumva să*** (*Iar banii de lafă să vie la noi în luna lu marţi, 12 zile, cât va socoti măriia lui să ajungă oştilor, **să nu cumva să** aibă smenteală creştinătatea şi ceaste 2 ţărî.* (DÎ 1600: XXXIII)).

Gama compuselor cu formantul *cum* se diversifică şi mai mult prin înregistrarea *altor structuri* sudate sau nesudate încă definitiv, dar care se folosesc în această perioadă a limbii vechi: ***cumuş*** (valoarea temporală „imediat ce”): *Iar vameşii acestui văzduh, **cumuş** auziră zicând îngerii aceastea unul către alt, ei îi sloboziră*. (VN.1630-1650: 158); ***prence cum*** şi ***cum prence să***, găsite numai în *PO* şi pe care Uţă-Bărbulescu (2015: 511) le atribuie conceptului *enconding of causality*: *Răspunseră derept aceaea feciorii lu Iacov lui Şikhem şi tătîni-său, lu Hemor, cu alnicie, **prence cum** pre soro-sa, pre Dina, o ruşinase.* (PO. 1582: cap. 34/13); *Că de spre pămîntul jidovilor furişi m-au adus aicea încă nemică n-am făcut **cum prence să** mă arunce în ceastă temniţă.* (PO. 1582: cap. 44/15); ***pănă în atîta cum*** (valoarea semantică a subordonatorului „încât”): *Asupră de-[a]aceastea vor împlea casa ta, toate casele slugilor tale şi toate casele eghipteanilor **pănă în atîta cum** alta ca aceasta n-au vădzut părinţii voştri*. (PO. 1582: cap. 10/6); ***cum ca şi când*** (structură hibridă *ca şi cum + ca şi când*): *Dumnezeu slobozi ca slugile popilor să cură către el, **cum ca şi când** ară vrea să omoară pre el* (CC[1].1567: 32[r]).

4. Consideraţii finale

Mi-am propus în lucrarea de faţă să realizez o inventariere a *compuselor* în care apare *cum*, inventariere pe care am considerat-o necesară în virtutea ocurenţelor frecvente ale acestor compuse în LRV şi a dinamicii lor în sistemul lingvistic. Unele dintre consideraţiile formale înregistrate în analiza pe corpus au fost confruntate şi confirmate de rezultatele unor statistici efectuate pe acelaşi corpus. Punctul de pornire l-a constituit ideea că structurile sintactice complexe construite cu ajutorul conectorului *cum* (*cumu*) şi al compuselor sale – unele păstrate până astăzi – sunt productive încă din LRV şi trebuie analizate atent, mai ales că înţelegerea acestora este îngreunată de topica specifică acelei perioade şi de folosirea unor elemente arhaice. Textele selectate, din care am extras contextele potrivite investigaţiei de faţă, au constituit un instrument de lucru care a permis urmărirea, în egală măsură, a elementelor de continuitate, dar şi a elementelor specifice perioadei 1500–1640. În

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

plus, aducerea în prim-plan a altor date privind acest conector (înregistrate în studii anterioare), a condus la atingerea obiectivului principal, respectiv realizarea un studiu monografic complet al conectorului *cum* în LRV.

Concluziile pot fi enunțate astfel: din punct de vedere morfosintactic și funcțional, este relevantă prezentarea tuturor rolurilor pe care le avea acest conector/formant în prima etapă de evoluție a limbii noastre, cele mai importante fiind, desigur, cele în care apare ca un conector simplu (complementizator, relativ sau subordonator); în cele aproximativ 512.755 de cuvinte ale corpusului investigat, au fost identificate aproximativ 761 de contexte cu formantul *cum*, care se poate combina atât cu diverse prepoziții, cât și cu (semi)adverbe sau chiar conjuncții, construind conectori sintactici complecși și îmbogățind, în felul acesta, inventarul elementelor de relație. În plus, acest element este implicat și în procesul complex al gramaticalizării, atât în ipostaza lui de conector simplu (care se transformă din adverb relativ în subordonator al adjuncților temporali sau cauzali), cât și în ipostaza de formant (al adverbului indefinit *oricum*). Am descoperit chiar texte în care numărul compuselor cu formantul *cum* este mai mare decât al formelor simple, fapt care se poate explica prin tendința formelor perifrastice de a concura și de a înlocui treptat anumite forme morfologice încă din primele faze ale limbii române.

Astfel, analiza realizată dovedește eterogenitatea și statutul polifuncțional al lui *cum* încă din primele texte românești, confirmând opinia exprimată de Brâncuș, conform căreia „exista deja o tradiție a scrisului în limba română" (2007: 47). Prin rezultate prezentate, prezentul articol se racordează la una dintre direcţiile importante ale cercetărilor actuale din domeniul morfosintaxei istorice sau al lingvisticii diacronice pe plan național sau chiar internațional, constituind un punct de pornire pentru cercetătorii interesați de investigarea primelor texte românești sau de analiza comparativă a limbilor romanice.

Bibliografie

Corpus și sigle

A.1620 = *Alexandria*, ediția F. Zgraon, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2005, 127–240 („Cele mai vechi cărţi populare în literatura română", 11).

CB.1559-1560 = *Codicele popii Bratul*, ediția Al. Gafton, http://media.lit.uaic.ro/gafton.

CC[1].1567 = Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi molitvenic românesc*, ediția V. Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998, p. 31–187.

CC[2].1581 = Coresi, *Evanghelie cu învăţătură*, ediția S. Puşcariu, Al. Procopovici, vol. I, *Textul*, Bucureşti, Editua Socec, 1914.

CCat. 1560 = Coresi, *Catehism*, ediția Al. Roman-Moraru, 1982 în I. Gheție (coord.), „Texte românești din secolul al XVI-lea", Bucureşti, Editura Acadmiei Române, 1982, p. 21–97.

CM.1567 = Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi molitvenic românesc*, ediția V. Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998, p. 189–211.

CPr.1566 = Coresi, *Apostol*, ediția I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI, IV, Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, Bucureşti, 1930.

CT.1561 = Coresi, *Tetraevanghel*, ediția *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov 1560 – 1561*, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei Române, 1963.

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

CTd.~1600–40 = *Codicele Todorescu,* ediția N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti-Viena-Leipzig, 1914, p 191–229.
CV.1563–83 = *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de M. Costinescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1981.
DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş, Al. Roman-Moraru, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1979.
FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, ediția Al. Roman Moraru, Bucureşti, Minerva, 1996 („Cele mai vechi cărţi populare în literature română", 1), p. 119–182.
FT.1571–5 = *Fragmentul Todorescu (Carte de cântece),* ediția I. Gheţie, în I. Gheţie (coord.), „Texte româneşti din secolul al XVI-lea", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1982, p. 336–343.
GB.XVI–XVII = *Glosele Bogdan,* ediția M. Georgescu, în I. Gheţie (coord.), „Texte româneşti din secolul al XVI-lea", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1982, p. 422–438.
PE = *Prefeţe şi epiloguri din secolul al XVI-lea*, ediția E. Buză, F. Zgraon, în I. Gheţie (coord.), „Texte româneşti din secolul al XVI-lea", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1982, 555–571.
PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de I. Gheţie şi M. Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
PO. 1582 = *Palia de la Orăştie,* ediția V. Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1968.
Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci,* ediția I. Rizescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971.
SB = Al. Rosetti, *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei (1592–1638)*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944, p. 34-75.
VN.1630–50 = *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou şi Vămile văzduhului,* ediţie M. Stanciu-Istrate, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2004, p. 149–261 („Cele mai vechi cărţi populare în literatura română", 9).

Referinţe

*** *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolul al XIX-lea și al XX-lea*, 2012, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Avram 1960: Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Avram 2007: Mioara Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea,* Bucureşti, Editura Academiei Române.
Beijering 2012: Karin Beijering, *Expressions of epistemic modality in Mainland Scandinavian A study into the lexicalization-grammaticalization-pragmaticalization interface,* The Netherlands, Wöhrmann Print Service, Zutphen.
Brâncuș 2007: Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române,* vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române.
DSL 2005 = *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, ediţia a doua, Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, Editura Nemira.
Frâncu 2009: Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
GALR 2005/2008 = *Gramatica limbii române*, Guţu Romalo, Valeria (coord.), Bucureşti, Editura Academiei Române.
GBLR 2010 = *Gramatica de bază a limbii române*, Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold.

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

Gheorghe 2004: Mihaela Gheorghe, *Propoziţia relativă*, Piteşti, Editura Paralela 45.
Gheorghe 2019: Mihaela Gheorghe, *Complementizatori și propoziții subordonate conjuncționale*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Sintaxa limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 431–438.
Heine, Kuteva 2002: Bernd Heine, Tania Kuteva, *World lexicon of grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
Hopper, Traugott 2003: Paul J. Hopper, Elisabeth Closs Traugott, *Grammaticalization*, second edition, Cambridge, Cambridge University Press.
Ivănescu 1980: George Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Lehmann 2002: Christian Lehmann, *New reflections on grammaticalization and lexicalization*, în Ilse Wischer și Gabriele Diewald (ed.), *New reflections on grammaticalization* [„Typological Studies in Language" 49], Amsterdam, John Benjamins, p. 1–18.
Meillet 1912: Antoine Meillet, *L'evolution des formes grammaticales*, în „Scientia" (Rivista di Scienza), 12 (26.6.), p. 130–148.
Nedelcu 2019: Isabela Nedelcu, *Observații privind conectorii formați cu prepoziția* ***pentru*** *care introduc propoziția finală*, în Gabriela Pană Dindelegan, Adnana Boioc, Blanca Croitor (coord.), *Variație diacronică și diastratică*, București, Editura Universității, p. 131–142.
Pană Dindelegan 2015: Gabriela Pană Dindelegan (coord.) *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
Preda (Bodoc) 2015: Alice Preda (Bodoc), *Statutul polifuncțional al jonctivului CUM în limba română veche*, în Rodica Zafiu și Isabela Nedelcu (coord.), *Variația lingvistică: probleme actuale*, vol. al II-lea, București, Editura Universității.
Preda Bodoc, Ardeleanu Gomoescu 2016: Alice Preda Bodoc, Monica Ardeleanu Gomoescu *The Grammaticalization and Pragmaticalization of the Romanian Indefinite Pro-Forms: A Corpus-Based Approach*, în „Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación (clac)" 65/2016, p. 223–256.
Roberts 2007: Ian Roberts, *Diachronic Syntax*, Oxford, Oxford University Press.
Roberts, Roussou 2003: Ian Roberts, Anna Roussou, *Syntactic change. A minimalist approach to grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
GR 2013: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
Sava 2012: Cristinel Sava, *Complementizatorii în limba română veche*, teza de doctorat.
Todi 2001: Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Piteşti/Bucureşti/Braşov, Editura Paralela 45.
Uță-Bărbulescu 2015: Oana Uță-Bărbulescu, *Causal adjuncts/disjuncts*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press, p. 502–517.
Vulpe 1980: Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică și Enciclopedică.
Zafiu 2015: Rodica Zafiu, *Purpose and Result Clauses*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.) *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press, p. 517–526.

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)

The Heterogeneity of the Element *cum* 'how' in Old Romanian

Taking as a starting point some of my previous researches (Preda Bodoc 2015 and Preda Bodoc, Ardeleanu Gomoescu 2016), the present paper represents a small contribution to the current diachronic research by analyzing all the complex sentences in which *cum* was involved either as a simple connector, or as an element of a compound. So, based on a corpus of Old Romanian texts, covering the period 1500-1640, the primary objective of the article is to bring evidence for the multifunctional status of the simple sentence connective *cum* 'that/as' (used as a complementizer, a relative, a relative-interrogative, or as a subordinator), and also for the heterogeneity of the structures constructed with this element (complex complementizers: *cum că* 'that', *cum să* 'so that', and prepositional structures: *de cum* 'about how', *pe cum/precum* 'that/as', *până în atîta cum* 'so that' etc.). Most of these complex connectors have been replaced or disappeared from the Present-day Romanian, and this is why we need to go back in time, and to follow the grammaticalization process of these adverbs (*cum* and *oricum*), as they become complementizers, subordinators, and, finally, expletives or discourse markers. Some of the formal observations have been confronted and confirmed by the quantitative analyses of the corpus. In the end, I believe that, by clarifying the use and the evolution of this element, it's frequency and variability, the present study may provide valuable insights into the proper characterization of the inventory of sentence connectors, but also into the historical development of the Romanian language.

BDD-A31852 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:40 UTC)